

LIETUVIŲ KARO-ISTORINĖS DAINOS IR TIKROVĖ

D. KRISTOPAITE

Karo-istorines dainas sukėlė lietuvių tautos kova prieš išorės priešus: jomis buvo siekiama apibendrinti tos kovos patirtį, iškelti liaudies didvyriškumą, pagerbti žuvusiųjų atminimą, apdainuoti atskirus kareivio gyvenimo momentus. Būdamos kelių šimtmečių liaudies kolektyvinės kūrybos rezultatas, jos yra nuėjusios ilgą kelią.

Sis palyginti reikšmingas ir savitas lietuvių liaudies poezijos žanras iki šiol nebuvo plačiau tyrinėtas. Rinkinių pratarėse, periodikos straipsniuose bei kituose darbuose apie liaudies dainas jos buvo minimos ir mėginamos aiškinti, tačiau nebuvo išsamiau aptarta nei jų kilmė, nei turinio bei formos ypatumai. Išimtį tesudaro 1963 m. pasirodžiusi „Lietuvių tautosakos apybraiža“, kur, remiantis marksistine metodologija, apžvelgiamos karo-istorinės dainos, liečiami jų žanrinės specifikos klausimai. Šio straipsnio tikslas — mėginti nušviesti vieną tos specifikos klausimų — karo-istorinių dainų santykį su istorine tikrove, išryškinti jos pavaizdavimo savitumus.

Karo-istorinės, kaip ir kitos lietuvių liaudies dainos, atspindi liaudies buitį, tačiau toji buitis imama kiek kitokiu aspektu, negu kituose žanruose, — parodoma, kaip jai atsiliepia karas. Tiksliai nustatyti žanro pradžią sunku. Tačiau iš idėjinės prasmės, turinio ir formos ypatumų galima spręsti, kad atskiros jo dainos, kaip sudaičio sutartinės, sutartinės „Išjoja joja“ ir kitos, dainos „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, „Aušta aušrelė“, buvo sukurtos kovų prieš kalavijuočių ir ypač kryžiuočių ordiną laikotarpiu (XIII—XIV amžiais). Tuo metu, kai buvo kovoje dėl lietuvių tautos laisvės ir nepriklausomybės, pagaliau dėl pačios tautos egzistavimo apskritai, į istorinių įvykių sūkurį buvo įtraukta visa liaudis, ėmusi suvokti visos tautos vieningo dalyvavimo toje kovoje būtinumą. Pats faktas, kad visuomenė pradėjo įsisaugoti istorijos keliamus jai uždavinius, jau sudarė realią galimybę jiems įprasinti ir liaudies poetinėje kūryboje, skatino naujų poetinių formų atsiradimą istorinei patirčiai apibendrinti. Tačiau tų formų pobūdį apsprendė tam tikri veiksniai: pačių dainų kūrėjų pasaulėjauta — klasinės pozicijos, ryšys su istoriniais įvykiais bei jų vertinimas, pagaliau tos tikrovės vaizdavimo tradicijos, kurios iš seno buvo įsigalėjusios liaudies poetinėje kūryboje. Nors karo-istorinių dainų kūrėjų valstiečių požiūris į istorinę tikrovę buvo ribotas, nors pati lietuvių liaudies dainų lyrinė prigimtis neteikė galimybės tikrovės reiškiniams atspindėti istoriškai konkrečiai, tačiau čia vis tiek rado atgarsį atskirų istorinių epochų liaudies patriotiniai idealai, demokratinės nuotaikos, atsispindėjo kai kurie istoriniai įvykiai, pagaliau socialiniai santykiai, liaudies kasdieninė buitis. Šiame straipsnyje ir mėginama

išsiaiškinti, kiek karo-istorinių dainų žanrinės galimybės leido fiksuoti jas sukūrusios ar vėliau veikusios istorinės tikrovės reiškinius, atkreipiant dėmesį į tokius klausimus, kaip atskirų epochų karo-istorinių dainų santykis su istorija ir jų būdingiausias tikrovės vaizdavimo principai, šeimos ir socialinių santykių atspindžiai, atskirų epochų kariuomenės organizacijos vaizdavimas, jose sutinkamų istorinių ir geografinių vardų ryšys su konkrečia istorine tikrove.

Karo-istorinės dainos nepasižymi turinio sudėtingumu. Jose apdainuojamas vienas ar keli kareivio gyvenimo momentai: išvykimas į karą ir žuvimas mūšio lauke („Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, „Aušta aušrelė“, „Parsišdinsiu gromatėlę“), rengimasis išvykti, atsisveikinimas su artimaisiais ir išvykimas („Atnešk, motuše“, „Nupirk man tris dūdeles“, „Sudievu tėvui ir motinėlei“, „Treji gaideliai giedojo“ ir kt.), sunki kareivio dalia („Pareinu namo — nėra tėvelio“, „Mano motulė — danguj saululė“, „Rytoj iškeliausim į vengrųjų žemę“ ir kt.) ir t. t. Kareivio gyvenimas glaudžiai siejamas su jo šeimos gyvenimu, aplinka ir interesais, paliekant nuošaly istorinius įvykius, kurių dalyvis yra apdainuojamasis kareivis. Tikrovės reiškiniai čia atspindimi per lyrinio herojaus ar jo artimųjų vidinius pergyvenimus. Išimtį tesudaro atskiros vėlesnės dainos, kuriose ryškūs XIX a. pradžios istorinių įvykių ar istorinių situacijų atspindžiai („Šiandien esme be bėdos“, „Ei jūs, sesers, sesužėlės“, „Stov žalnieris ant vaktos“, „Verbos rytą nedėlioja“ ir kt.).

Nors karo-istorinės dainos, išskyrus kai kurias vėlesniasias, istorinių įvykių tiesiogiai nevaizduoja, bet šių dainų turinį ir motyvus apsprendė istorinė tikrovė. Tik didvyriškoje kovų prieš kryžiuočius epochoje galėjo būti sukurtas herojinis kareivio žuvimo motyvas (sutartinės „Išjoja joja“, „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“), žuvusiojo atminimo gerbimo („Aušta aušrelė“), priešo daromos skriaudos (sudaičio sutartinės) motyvai, išreiškia šio sunkaus lietuvių tautai istorinio laikotarpio liaudies nuotaikas bei pergyvenimus. Platesnį kareivio kasdieninio gyvenimo, jo alkanos buities apdainavimą daugelyje dainų apsprendė sunkios kareiviavimo sąlygos feodalinės Žečpospolitos, Prūsijos, vėliau carinės Rusijos armijose („Mano motulė — danguj saululė“, „Koks tavo valgymėlis“, „Pareinu namo — nėra tėvelio“, „Penki broleliai žalioje lankoje“ ir kt.). Ir kalbos negalėjo būti apie herojinių motyvų skambėjimą tuo metu, kai niekinamas, ujamas pusalkanis kareivis buvo verčiamas kariauti už feodalų interesus, kai jam pačiam pasidarė nebe aiškūs karų tikslai. Žinoma, ne visada galima nustatyti, kuriuo istoriniu laikotarpiu koks motyvas atsirado, tačiau akivaizdus visų karo-istorinių dainų ryšys su liaudies gyvenimu, su valstiečio pasaulėjauta ir aplinka.

Tikrovės vaizdavimas karo-istorinėse dainose savo bendriausiais principais nesiskiria nuo tikrovės vaizdavimo kituose liaudies poezijos žanruose, kurių paveikslų visuma siekiama akcentuoti teigiamus gyvenimo pradus, iškelti tuos idealus, apie kuriuos liaudis tik svajoto kaip realiame gyvenime egzistuojančius. Tai apsprendė ir pagrindinę tų žanrų meninio apibendrinimo priemonę — idealizaciją, kuri pasireiškia, poetizuojant vaizduojamus žmones, jų santykius bei aplinką, jų darbą. Tai būdinga ir karo-istorinėms dainoms. Čia šiltai, su meile kalbama ir apie brolelį, išjojantį į karą, ir apie jo šaunų žirgą, ir apie seserį ar mergeles meilę jam, ir apie tai, kaip paprastas žmogus iš valstiečio pirkios moka mirti mūšio lauke. Nors šias dainas sukėlusios istorinė tikrovė pareikalavo iš liaudies daug kraujo ir kančių, tačiau pačios dainos nekalba apie praeities karų žiaurumą, nepateikia kruvinų mūšio lauko paveikslų. Tikrovės vaizdas jose šviesus, supoetintas. Ypač daug poetizacijos lyrinio herojaus, jo santykių su artimaisiais ir žuvimo vaizdavime.

Karo-istorinių dainų, kaip ir visų lietuvių liaudies dainų, lyrinis herojus — tradicinis bevardis bernelis, nesusijęs su istorine aplinka ar situacija, ryškiau neindividualizuotas ir dažnai sutampantis su kitų dainų herojais. Tai tarsi tas pats asmuo — brolelis, sūnelis, bernelis, tik vaizduojamas kitose aplinkybėse, negu ten: ne lauko artojėlis, šienpiūvėlis, ne pas mergelę jojantis bernužėlis, „miglotą rytelį“ grįžtantis su „šarmotu žirgeliu“, bet vykstantis į karą, į kariuomenę, dažniausiai žūstantis mūšio lauke žmogus. Kad jis kareivis, dainoje ne visada tiesiog pasakoma.

Kaip minėta, jis — brolis, sūnus, bernelis, visada raitelis, prisirišęs prie savo artimųjų, su kuriais jam nelengva skirtis: „nenuvaldau nė žirgelio per graudžias ašarėles“ (JLD 1093). Sis atsisveikinimas piešiamas švelniomis lyrinėmis spalvomis, ir sunki atsisveikinimo nuotaika tenujačiama iš dainos potekstės.

Kareivio išorės charakteristika bendra visų dainų herojams. Apie jį kalbama su didele simpatija, pabrėžiant jo jaunystę, šaunumą, grožį ir tuo norint parodyti, kad jis — vienas geriausių liaudies atstovų („Sudievu tėvui ir motinėlei“, „Nupirk man tris dūdeles“). Šios išorinės savybės jungiamos su jo „išmonėle“, vidiniu turiningumu.

Vai, džiaugės džiaugės
Pons karaliūnas,
Ant manęs žiūrėdamas,
Ant mano protužėlio:

— Vai, narsus, narsus
Tėvelio sūnelis,
Tai gražiai užaugintas,
Protینگai išmokintas.

BsOD CCCXXXIV

Daug pasigėrėjimo, vaizduojant kareivio vidaus pasaulį. Ir čia kareivis — tikras liaudies atstovas, sugebąs vertinti gyvenimo reiškinius optimistiškai, neprarasti vidinės pusiausvyros net tada, kai iš jo ypač daug reikalaujama: palikti gimtąjį židinį, artimuosius, iš anksto žinant, kad nėra vilties sugrįžti. Į tai, kas laukia, kareivis žiūri ramiai, parodydamas aukštą pareigos supratimą, tvirtą kovotojo dvasią.

— Neverki, sesele,
Ramink sau širdelę,
Aš sugrįšiu kareivėlis.

Jei aš nesugrįšiu,
Parbėgs juodbėrelis,
Parneš tamstai žėlavėlę.

LLK

Poetizuojami ir lyrinio herojaus daiktai: apsirengimas, žirgas, ginklai ir pan. Jo žirgas visada „gražiai parėdytas“ („labai puikiai parėdytas“):

Ant tų žirgelių,
Tų juodbėrėlių
Vis tymelio balneliai,
Prie tų balnelių,
Prie tyminėlių
Vis aukso kilpelės,
Silkelių kamanėlės.

BsOD. XLIII

Dūdelės, kurias būsimam kareiviui nuperka tėvas,—„aukseliu paauksuotos, deimantu išvingiuotos“ (BsOD CCCXCI); ašaras lyrinis herojus šluostosi „šilkų balta nosinėle“ (LLK); jį nušauna „sidabro kulipkėlėm“ (JnMD 15). Idealiomis spalvomis piešiamas žirgo parnešamas mundurėlis:

Parlėks žirgelis in sekmus metelius,
Parneš brolio mandierėles,
Aukso rašytas, sidabru sodintas,
Juodu krauju ištaškintas.

BsOD CCCXXXVIII

Dainos kūrėjas gėrisi ir kareivio atliekamais žygdarbiais: „užvaja-vojo Rygos miestelį ir iškapojo didį vaiskelį“ (StDZ XXIV), bet kalba apie juos santūriai, lakoniškai, nes senoji karo-istorinė daina, neskirdama daug vietos mūšio vaizdavimui, plačiai neparodo lyrinio herojaus elgesio mūšio lauke. Apie tai, kaip jis kovoja, kartais ir visai nekalbama, tačiau nepaprastai poetizuojama jo mirtis („Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“): jis žūsta „trečioj“, „dešimtoj vainelėj“, „didžiam pulkely galvą padėjo“, „karužy kirstas, nuo žirgo verstas“; sukuriama iškilmingas jo laidotuvių vaizdas („Aušta aušrelė“):

Visas grabely puikiai parėdytas,
Po juoda žėlavėle.

JcR 136

Išaukštindami eilinio kovotojo mirtį, dainų kūrėjai siekia pabrėžti jos reikšmingumą, atskleisti jos prasmę.

Kur galva krito — rožė pražydo,
Kur kraujo lašas — ten dobilėlis,
Kur pats bernelis — ten diemedėlis.

SLB 1

Toks mirties vaizdavimas teikia lyrinio herojaus paveikslui herojinio pakilumo, nekasdieniškumo, būdingo tik karo-istorinėms dainoms. Taip poetizuodami eilinių kovotojų, karo-istorinių dainų kūrėjai jo paveiksle įkūnijo savąjį tėvynės gynėjo idealą.

Sutartinių herojus kareivis poetizuojamas mažiau: jo portretas beveik nepiešiamas. Teopetizuojama kareivio mirtis, siekiant išryškinti herojiškumą. Tokią palyginti santūrią herojaus charakteristiką žymia dailimi apsprendė sutartinių vaizdo lakoniškumas.

Vėlesnėse karo-istorinėse dainose (rekrutus, istorinius įvykius vaizduojančiose), keičiantis liaudies poezijos tikrovės vaizdavimo principams, kai idealizaciją vis labiau išstumia pastangos tipizuoti ir stiprėja realistiniai buitiniai elementai, be to, keičiantis pačių karų pobūdžiui ir ypač karinei tarnybai, poetizacijos mažiau. Nebepoetizuojamas ir lyrinis herojus. Jis vaizduojamas realistiškai, labiau susiejamas su konkrečia istorine tikrove, ryškesni jo aplinkos bruožai. Dabar karo-istorinėse dainose sutinkamas kareivis, kalamas geležiniais pančiais, varomas tolimą kelią biauariausiu oru („ant mūsų lijo, ant mūsų snigo, ant mūsų ledai krito“— JLD 1156), įvilktas į nepatogią uniformą („kiverėlis galvą spaudžia, o šoblelė šoną graužia“— LLK), be reikalo kenčiąs fizines bausmes, „brai-džiojās po kraują ligi pat aulų“ (LLK), gyvenąs pasibaisėtinoje buitinėse sąlygose („juodos purvynėlės iki kelelių, graudžius ašarėlių iki pažastėlių“— Vlt., p. 460), viršininkų ujamas ir niekinamas, kariuomenėje vargo išmokytas „patykom vaikščioti“ (BsOD CCCXXXI). Šių dainų lyrinio herojaus paveiksle susikaupę daug liūdesio, sielvarto dėl nepakenčiamų gyvenimo sąlygų, dėl to nepakeliamo vargo, virtusio kareivio kasdienine

duona, ir visa vaizduojama su aiškia užuojauta tam, kuris kenčia. Iš kitos pusės, čia akcentuojamas liaudies žmogaus tvirtumas, jo ištvermė, mokėjimas gyventi bet kokiose sąlygose. Nors jis pasmerktas vargui ir kančioms, bet ir toje beprošvaistėje aplinkoje sugeba nepalūžti. Šių dainų kareivio paveikslas primena pasakų kareivį, kuris nepražūna bet kokiose sąlygose, net pragare. Tiek dainose, tiek pasakose liaudies žmogaus gyvybingumas ir optimizmas buvo ypač pabrėžiamas.

Dainose, atspindinčiose konkrečius istorinius įvykius, kareivio paveikslas ne visada ryškus, nes dažniausiai jų dėmesio centre ne žmogus, bet patys įvykiai. Būdinga ir tai, kad jose dažniausiai kalbama apie visą kareivių masę, o ne apie atskirus atstovus.

Tuo būdu žymioje dalyje karo-istorinių dainų lyrinio herojaus paveikslas pateiktas glaustai, kiek schematiškai. Tai ne ryškiai individualizuotas charakteris, bet daugiau apibendrinantis paveikslas, kuriuo atskleidžiama bendra vidinė būseną. Liaudis jam suteikė pačias geriausias moralines ir fizines savybes, apsupo didele meile, įkūnydama šiame paveiksle apibendrintą kareivio — tėvynės gynėjo idealą. Tik vėlesnėse dainose susiduriame su realistiškesniu lyrinio herojaus paveikslu.

Karo-istorinėse dainose ne mažiau poetizuojama kareivio artimieji ir lyrinio herojaus santykiai su jais. Jie taip pat piešiami bendrais bruožais, neindividualizuojami. Senosiose dainose daug vietos skirta seseriai, kuri su nepaprastu rūpestingumu išleidžia brolių į karą, laukia jo sugrįžtant, liūdi, kai jis žūva, saugo jo atminimą („Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, „Aušta aušrelė“, iš dalies — „Parsišdinsiu gromatėlę“). Kartais gerimasi jos jaunyste, aukštinamas jos darbštumas ir sumanumas. Vietoj sesers atskirose dainose panašiai vaizduojama mergelė. Daugelyje dainų pasakojama, kaip augančiu sūnumi rūpinasi tėvas: jis šeria žirgą, perka balną ir pan. Sūnus jam dėkingas už išauginimą:

Dėkavojau tėvužėliui,
Kad mažą užaugino.

JLD 1093

Ryškūs šilti motinos ir kareivio-sūnaus santykiai. Ji su kitais šeimos nariais sūnų išlydi („Sudievu tėvui ir motinėlei“), jį prikelia, padeda jam išsiruošti kelionėn („Atnešk, motuše“, „Treji gaideliai giedojo“). Ji aptraudžia savo sūnų, kritusį mūšio lauke („Aušta aušrelė“, „Atlėkė juodas varnas“).

Būsimojo kareivio namų pasaulio vaizduose poetizacijos kiek mažiau. Išryškinamos atskiros valstiečio buities detalės. Jei kalbama apie seserį, tai ji balnoja žirgą ar kardą šveičia („Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“), kartais klėtyje prie skrynios drobes rėžo („Parsišdinsiu gromatėlę“, „Treji gaideliai giedojo“), sėdi „už naujo vindelio“, „naujose staklėse“, būna „rūtelių daržely“. Lyrinio herojaus namų aplinkos vaizdai nėra platus, nes jie tesudaro foną jo pergyvenimams.

Senosiose karo-istorinėse dainose, ypač dainose apie kareivio žuvimą, kareivio buitis nevaizduojama. Tuo tarpu vėlesnėse dainose apie kareivio dalią jai skiriama nemaža vietos. Buities vaizduose nemaža realistinių detalių. Čia kalbama ir apie kareivių prastą maistą — „sausuosius sukorėlius“, „čystąjį vandenėlį“ (CLLM 53), ir apie varganą nakvynę — „dieną ant žirgo, naktį po žirgu“ (JLD 621), „raselė paklodėlė, miglėlė užklodėlė“ (CLLM 53), pagaliau apie žmogų žeminantį muštrą — „kojos išmaršutos, rankos išsiūbuotos“ (BsOD XXXIII) ir kitus karinės tarnybos sunkumus:

Kad nuojau ing vainą,
Pristatė mane in gliatą.

Nemoku šaudyti,
Strielbužių valdyt.
Paslūžijau metelius,
Paslūžijau ir antrus,
Išmokau šaudyti,
Strielbužių valdyt.

KPLL 2

Kai kuriose dainose reiškiamas niekinantis liaudies požiūris į nepatogią kareivio uniformą: „striukas siauras mundėrėlis“ (NiS 501), su meile kalbama apie paprastus valstiečio drabužius:

— Tatuci mana, senasai mana,
Pasiuj man jarmėkelį,
Zemųjų kepurelį.
Jau man nusboda karaliaus rūbai:
Trumpiesies mundierėliai,
Aukšćiesies kiverėliai.

TD IV 198

Panašius kareivio buities atspindžius karo-istorinėse dainose apsprendė jau minėtasis jų linkimas į realistinį tikrovės vaizdavimą vėlesniais laikais.

Idealizacija, kaip pagrindinė karo-istorinių dainų meninio apibendrinimo priemonė, apsprendė ir savitą mūsų vaizdavimą. Mūšiai, apie kuriuos kalbama labai šykščiai, čia pateikiami ne realiomis istorinėmis, bet poetinėmis formomis, konkrečiai nenurodant nei jų vietos, nei laiko. Daugelyje dainų turime labai bendrą mūšio, kuriame kareivis kovoja ir žūsta, vietos nusakymą:

— Jūs brolalis, dolija,
Gale lauko, dolija,
Zvaigždes skaita, dolija,
Vėjus gauda, dolija.

SIS 1223

— Jūsų brolelis
Už jūnų marių,
Už vandenėlių
Ten vajavoja.

LLK

Mūšio vaizdai karo-istorinėse dainose švelnūs, poetizuoti. Jie, užimdami palyginti nežymią vietą, yra organiškai suaugę su dainų idėjine-mėnine visuma ir padeda išryškinti lyrinio herojaus paveikslą, sukuria tam tikrą nuotaiką. Dažniausiai mūšio vaizdas artimai siejasi su kareivio mirties apdainavimu („Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, „Aušta aušrelė“):

Dūzgia kulkelės
Kaip sode bitelės,
Gauda mane
Kaip zuikelį.
Devynios lėkė
Pro šalelę,
O ši dešimta
Į širdelę.

LLK 32

Zymiai daugiau vietos mūšio vaizdas užima dainoje „Atlėkė juodas varnas“. Tai plačiausias mūšio vaizdas lietuvių karo-istorinėse dainose. Nors ir čia jis poetizuotas, tačiau atskirų detalių išskaičiavimu jame stipriau akcentuojamas praeities karų naikinamasis pobūdis, ryškiau skamba skriaudos motyvas:

Ten nustatė
Eilužėles
Baltų kareivėlių;

Ten nugrindė
Tiltužėlį
Juodų kašketėlių;

Ten nuklojo
Kalnužėlius
Aukštų kepurėlių;

Ten nutvėrė
Tvoružėlę
Baltųjų dalgelių;

Ten nuguldė
Kalnužėlį
Juodųjų plintelių;

Ten nusmeigė
Kuolų eiles
Sviesių šaudyklėlių;

Ten nutvėrė
Aukštas tvorą
Sviesių kardelių;

Ten nukimšo
Kamšužėles
Jaunųjų brolelių;

Ten ne viena
Motinė
Sūnelio raudėjo;

Ten ne viena
Seserėlė
Broelio ieškojo;

Ten ne viena
Mergužėlė
Bernyčio gedėjo.

O ant kalno
Kalnužėlio
Vandens ligi kelių.

O po kalnu
Po kalneliu
Žemelė su kraujumi.

JLD 1071

Siame mūšio lauko vaizde, sukurtame nenutolstant nuo tradicinių liaudies dainų tikrovės vaizdavimo principų, išryškėja dainos kūrėjų neigiamas požiūris į pradžūtingus feodalinius karus, nuoširdus žuvusiųjų gailėtis, užuojauta jų artimiesiems. Jo dėka visa daina nuskamba kaip poetinis tų karų pasmerkimas.

Vėlesnėse karo-istorinėse dainose, kuriose rado atgarsį istoriniai įvykiai, ir mūšių vaizduose sutinkame konkrečių istorinės tikrovės atspindžių: nurodoma, su kuo kariaujama, kas laimi, pateikiama viena kita mūšio detalė, tam naudojant realistinius įvaizdžius. Poetizacijai užleidžia vietą realistinė detalė:

Didis dievas nepadėjo,
Kad prancūzai pergalėjo.

Iš parnetos smarkiai pėrė,
Su deiginiais širdis vėrė.

Mūsų broliai šalia jojo,
Su prancūzais susijojo.

Su prancūzais susijojo,
Visiems galvas nukapėjo.

Kad prancūzas pasitiko,
Mūsų brolių mažai liko.

JLD 1084

Tiesa, tokie ir panašūs mūšių vaizdai gruboki, tačiau akivaizdus jų konkretus ryšys su istorine tikrove. Iš paties dainos turinio galima spręsti, kad ji sukurta karų prieš Napoleoną laikotarpiu, gal būt, jo pradžioje, kai prancūzai laimėdavo pergalę po pergalės. Toks mūšių vaizdavimas būdingas negausioms vėlesnėms, XIX a. karus vaizduojančioms dainoms.

Visose karo-istorinėse dainose atsispindi aiškus valstietiškas vaizduojamo gyvenimo reiškinių supratimas; apspręstas jų kūrėjų — valstiečių pasaulėjautos. Valstietiškas gyvenimo reiškinių vertinimas jaučiamas, vaizduojant tiek lyrinį herojų ir jo artimuosius, tiek jų aplinką ar mūšio lauką. Pavyzdžiui, dainose „Aušta aušrelė“, „Treji gaideliai giedojo“ nusakomas valstietiška kareivio išvykimo laikas. Kaip ir svar-

biausius ūkio darbus dirbant, išvykstama anksti, tuo pabrėžiant momentą svarbumą. Dovanų, kurias brolis žada parnešti seserims iš karo, nusakyme irgi aiškus valstietiškas jų supratimas: čia minimi tokie dalykai, kurie valstiečio pirkioje retai tepasitaiko:

Vienai parnešiu
Juktos kurpeles,
Antrai parnešiu
Aukso žiedelį,

O šiai trečiajai,
Šiai jauniausiai
Silkų kasniką,
Perlų vainiką.

JLD 1136

Mūšio vaizdas kuriamas, taip pat naudojant savos, valstietiškos aplinkos detales („Atlėkė juodas varnas“).

Kadangi idealizacija karo-istorinėse dainose iškyla kaip pagrindinė meninio apibendrinimo priemonė, istoriškai konkretaus apdainuojamos tikrovės vaizdo ji nesukuria, tačiau jos dėka dainų kūrėjai išreiškia visos liaudies pažiūras ir nusiteikimus — išaukština liaudies žmogų ir jo žygius, reiškia patriotinius idealus ir demokratines nuotaikas, įkūnija geresnio gyvenimo svajones. Kai kuriose vėlesnėse karo-istorinėse dainose idealizacija užleidžia vietą tipizacijai. Pastebimas jų tam tikras linkimas labiau individualizuotai vaizduoti kareivio buitį, siekti istoriškai konkretaus tikrovės vaizdo. Pažymėtina ir tai, kad karo-istorinės dainos, poetizuodamos lyrinį herojų ir jo aplinką, nėra linkusios užtušuoti tos aplinkos prieštaravimų, jose gana ryškūs visuomenės socialinių santykių atspindžiai, valstietiškas, klasinis atskirų reiškinų vertinimas.

Nors socialinis klausimas karo-istorinėse dainose neužima centrinės vietos, tačiau liaudies socialinės nuotaikos jose prasiveržia, jaučiame aiškų klasinį tikrovės reiškinų vertinimą, valstietišką karų smerkimą. Ir tai suprantama: juk liaudyje visada gyvas socialinis protestas, laisvės svajonės, ji visada jautri socialinei neteisybei. Net seniausiose karo-istorinėse dainose, atėjusiose iš kovų prieš kryžiuočius gadynės, sutinkame klasinės diferenciacijos atgarsių, t. y. kad realiame gyvenime egzistuoja „tokios grupės žmonių, kurių vieni — nuolat gali savintis kitų darbą, kur vienas išnaudoja kitą“¹. Pavyzdžiui, sudaičio sutartinėse minimas „kunigėlis“ — kovotojų vadas, feodalas, ir kareliai — pilies gynėjai, valstiečiai. Teisingai atspindėdama savo meto istorinę tikrovę, sutartinė, parodysi tuomet esant klasinę diferenciaciją, vaizduoja bendrą visos lietuvių tautos kovą prieš kryžiuočius. Analogiškai socialiniai santykiai pavaizduoti dainoje „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, kur minimi į karą traukiantys bajorai ir valstietiški broleliai. Kova prieš kryžiuočius tada buvo bendras ir liaudies, ir feodalų reikalas. Šiuo atžvilgiu jų interesai sutapo, nes kryžiuočių puldinėjimai buvo vienodai pražūtingi kaip liaudžiai, taip ir feodalams². Dėl šių priežasčių kryžiuočių įsiveržimo metu ginkluoti valstiečiai telkdavosi apie feodalinius kunigaikščius ir vadus, kovojančius prieš įsibrovėlius. Sudaičio sutartinėse, kurių lyrinis herojus — vienas iš feodalinių vadų, dainoje „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“ valstiečių ir feodalų santykiai traktuojami bendru kovos prieš kryžiuočius požiūriu.

Kai kuriose karo-istorinėse dainose, atsiradusiose, kiek galima spręsti iš jų turinio, žymiai vėliau, tais laikais, kai feodalinė bajorija

¹ Zr. V. I. Leninas, Raštai, t. 29, Vilnius, 1954, p. 434.

² Zr. Lietuvos TSR istorija, t. I, Vilnius, 1957, p. 117.

stengėsi naudoti kariuomenę savo interesams ginti ir liaudis nebežinojo, už ką turi kariauti, kai pačioje kariuomenėje buvo akivaizdus klasinis antagonizmas, sutinkame gana ryškius to antagonizmo atgarsius. Dainos „Parsiųsindsiu gromatėlę“ atskiruose variantuose kuklus, prastai apsilvilkęs kareivis-valstietis priešpastatomas išdidiems puošniems bajorams:

Visų usarų
Granatierėlių
Aukštosios kepurėlės,

O mano vieno,
Vieno sūnelio
Sirminė kepurėlė.

Visų usarų
Granatierėlių
Mėlyni žiuponėliai,

O manó vieno,
Vieno sūnelio
Pilkoji sermėgėlė!

Visų usarų
Granatierėlių
Žalių šilkų juostelės,

O mano vieno,
Vieno sūnelio
Juodos šaržos juostelė!

JLD 1189

Tuo akcentuojama liaudies ir bajorų skirtinga visuomeninė padėtis, pabrėžiamas bajoriškosios kariuomenės klasinis antagonizmas. Į ją dainos kūrėjas žiūri kaip į svetimą valstiečiui, nepritampančiam prie jos nei savo siekimais, nei prastais drabužiais. Visos dainininko simpatijos šio kuklaus, prastai vilkinčio kareivio pusėje.

Feodalizmo laikų bajoriškoje kariuomenėje buvo kreipiamas ypatingas dėmesys į kareivių, ypač raitelių, išorę. Raitelis bajoras „imponavo savo žirgu, ginklais, sidabru, auksu, brangiaisiais akmenimis ant pakinktų ir žirgo aprangos, ant balno, o dar labiau bajoriško herbo puikumą“³. Dainoje minimi ulonai, gusarai, grenadieriai — populiarios feodalizmo laikų kariuomenės rūšys. Ypač didelį autoritetą turėjo gusarai, atsiradę XVI a. pradžioje⁴. Čia kalbama apie vėlesnių laikų gusarus, kai jie pradėjo nešioti tamsiai mėlynos spalvos uniformą (iki XVIII a. jų aprangą sudarė šarvai)⁵. Grenadieriai atsirado tik XVIII a. pradžioje⁶. Liaudies dainininkai neskiria kariuomenės rūšių, ir gusarus, ir grenadierius jungia į vieną bajoriškos kariuomenės sąvoką. Tačiau aišku tai, jog šios istorinės realijos dainoje atsirado ne anksčiau kaip XVIII amžiuje, kad jas liaudis panaudoja išreikšti savo požiūriui į feodalinę kariuomenę, kaip į jai svetimą išnaudotojų kariuomenę. Sis bajorų ir liaudies atstovų priešpastatymas dainoje neatsitiktinis dalykas: engiama ir niekinama liaudis tuo priešpastatymu pabrėžia savo pranašumą prieš išsigimusius bajorus.

Santykiai tarp kareivių masių ir kariuomenės vadyvybės atsispindi dalyje rekrutų dainų, vaizduojančių kareivio padėtį carinės Rusijos, o taip pat

³ Tadeusz Korzon, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, t. III, Lwów—Warszawa—Kraków, 1923, str. 47.

⁴ Zr. B. Gembarzewski, Uzbrojenie i rodzaje broni.—Kn. T. Korzon, Dzieje.; t. III, str. 268.

⁵ Zr. ten pat, p. 299.

⁶ Zr. ten pat, p. 301.

Prūsijos armijose (JLD 1162, Brugm. 27, NiS 513 ir kt.), tvarkomose baudžiaviniais metodais. Valstietis, patekęs į jas, turėjo vilkti tą patį dvarininkų jungą, kaip ir gyvendamas kaime, nes kariuomenės vadovybė sudarė dvarininkai, apvilkti karininkų uniformomis. Minėtose dainose reiškiami grynai valstietiška, priešiška pažiūra į kariuomenės vyresnius, kartais juos tiesiogiai kaltinant dėl sunkaus kareivio gyvenimo:

Dėku tetušiai,
Mielai motinai,
Kad man' mažų ūgino,

Tiktai nedėku
Tam staršinėliui,
Kad man' jaunų prarijo.

NiS 513

Atskirose dainose daromi priekaištai karaliui dėl kareivių nekaltai liejamo kraujo, pabrėžiama, kad karai teikia naudą tiems, kurie pelnosi iš liaudies prakaito („Penki broleliai žalioje lankoj“— K1PLD 496; „Atlėkė juodas varnas“— Lesk. 60, K1PLD 496), tačiau šis protestas irgi grynai valstietiškas, siekiantis paveikti valdovo sąžinę:

Cia šeržantai vyresnieji
Sidabrus seikėjo.
Mūs brolyčiai vargdienėliai
Kraujuose gulėjo.

„Tu karaliau, karaliene,
Dide ciecoriene,
Kaip tu dievui atsakysi,
Teip daug pražudysi?“

K1PLD 496

Ne vienoje dainoje išreikšta liaudies smerkianti pažiūra į karus, kareiviavimą („Parsiųsdinsiu gromatėlę“, „Augin tėvelis vieną sūnelį“). Jose keliamas klausimas: „ar būsi artojėlis?“, įkūnijantis valstietišką žmogaus paskirties supratimą.

Augin tėvas sūnelj,
Tą vieną vienturtėlj:
— Ar užaugsi, sūnuželi,
Ar būsi artojėliu?

— Tai užaugsiu, tėveli,
Nebūsiu artojėlis,
Aš nebūsiu artojėlis,
Tik būsiu kareivėlis.

JLD 1138

Liaudies dainose piešiamas žmogaus idealas — artojėlis, darbštus, mėgstas savo darbą, suaugęs su savo žeme žmogus, todėl kareiviavimas, atplėšias artoją nuo jos, sukeliąs kančias, o neretai ir pražūtį, negalėjo būti vertinamas teigiamai. Dainose reiškiamas nepasitenkinimas tuo, kad sūnus „bus kareivėlis“, ir smerkiamas kareiviavimas, išplėšiantis iš namų brangius, artimus žmones, aukštintamas taikus artojo darbas (JLD 1092, 1116, 1117, 1138, KPLL 1, BsOD LXXXIII).

Kareiviavimo smerkimas, teigiant, kad taikus žemės dirbimas valstiečiui labiau priimtinas, negu karinė tarnyba ar dalyvavimas kare, išreiškė feodalizmo laikų valstiečio pažiūras ir siekimus. Karo-istorines dainas smerkė socialinę neteisybę, drauge su valstiečio klasiniais idealais reikšdamos ir visai liaudžiai bendrą gyvenimo be karų, be sunkaus kareiviavimo, pagaliau be išnaudotojų pasiilgimą.

Be socialinių santykių, karo-istorinėse dainose, nors ir negausiai, atsispindi ir kiti tikrovės reiškiniai, atskleidžiantieji vieną kitą vaizduojamos epochos bruožą. Iš jų minėtini atskirų istorinių laikotarpių kariuomenės organizacijos formų atspindžiai.

Per visą feodalizmo laikotarpį ryšium su pakitimais valstybės gyvenime keitėsi ir kariuomenės organizacijos formos. Prieš feodalinės Lietuvos valstybės susidarymą vieningos kariuomenės organizacijos nebuvo. X—XII amžiais žinomi „karinių draugininkų būriai, kuriuos sudarydavo vado, stambaus žemvaldžio, kariniai tarnai ir pilenų jaunuoliai“⁷. Vėliau, kuriantis valstybei, didėjant priešų grėsmei, darėsi reikalinga stipri nuolatinė kariuomenė. „Pradžioje Lietuvoje kariuomenės organizacija buvo palyginti marga. Aukštačiuose egzistavo didžiojo kunigaikščio draugininkai, o Žemaičiuose rinkosi mišri nereguliari kariuomenė su taryba, kurią sudarė grupė nobilių iš įvairių žemių, bet palapsnui buvo einama prie ginkluotųjų pajėgų suvienijimo ir jų organizacijos sutvarkymo“⁸. XIV amžiuje didysis kunigaikštis jau remiasi nuolatinė kariuomene, kurią sudarė bajorai, įvairūs kunigaikščio tarnybiniai žmonės ir iš dalies bajorų sutelkti laisvieji valstiečiai. Savo pilyse panašias kariuomenes telkė ir laikė atskiri stambieji feodalai⁹. Karo atveju buvo skelbiamas visuotinis bajorų šaukimas, pagal kurį kiekvienas turtingasis — bajoras ar dvasininkas — turėdavo atvykti pats ir atsivesti tam tikrą žmonių skaičių, atitinkantį jo nuosavybės dydį. Į žygį reikėjo eiti su savo apranga, ginklais, maistu, arkliu ir pašaru visam kampanijos laikui¹⁰. Puolant priešui, kraštą turėdavo ginti visi gyventojai. Pavyzdžiui, pilių gynimas buvo laikomas pagrindine valsčiaus gyventojų prievole¹¹. Tačiau ilgainiui pasirodė, kad tų ginkluotųjų pajėgų nepakanka, jau XV a. pradžioje pradėdama samdyti kariuomenę — algininkus. Bajorams vis labiau kišantis į valstybės valdymą, didėjant krašte suirutei, visuotinis bajorų šaukimas pradeda netekti reikšmės, užleisdamas vietą samdytai kariuomenei: bajorai sąmoningai jo vengė, gindamiesi savo privilegijomis. Steponas Batoras (1576—1586) nė karto nesinaudojo visuotinio bajorų šaukimo teise, remdamasis vien samdyta kariuomene¹². Šalia svetimšalių didžiąją algininkų dalį sudarė vietiniai neturtingesnieji bajorai, karališkieji, bažnytiniai ir miestų valstiečiai. Algininkų kariuomenė gyvavo per visą XVII amžių. XVII a. pabaigoje — XVIII a. pradžioje dėl valstybės sunkios finansinės būklės, o taip pat dėl dezorganizacijos algininkų kariuomenėje mėginama sudaryti nuolatinę kariuomenę. Paskutiniaisiais Žečpospolitės gyvavimo metais mėginta įvesti kareivių verbavimą, pagaliau prievolinkų ėmimą ne tik iš karališkųjų (įvedė Steponas Batoras; nuo 20 valakų turėdavo eiti vienas valstietis), bet ir bajorų valstiečių¹³. Prijungus Lietuvą prie Rusijos, vyraujančia kariuomenės organizacijos forma pasidarė rekrutų ėmimas. Ryškiausius pėdsakus karo-istorinėse dainose paliko visuotinis bajorų šaukimas ir rekrutai. Kitų praeities kariuomenės organizacijos formų atspindžius nustatyti sunku. Visuotinio bajorų šaukimo laikais armiją sudarė raiteliai, nereguliari pėstininkų kariuomenė ir laivynas¹⁴. Pėstininkai turėjo ne mažesnę

⁷ Lietuvos TSR istorija, t. I, Vilnius, 1957, p. 49.

⁸ Зр. В. Т. Пашуто, Образование Литовского государства, Москва, 1959, стр. 357.

⁹ Зр. Lietuvos TSR istorija, t. I, Vilnius, 1957, p. 87.

¹⁰ Зр. Tadeusz Korzon., t. I, p. 334.

¹¹ Зр. В. Т. Пашуто., p. 359.

¹² Зр. Tadeusz Korzon., t. III, p. 64.

¹³ Ten pat, p. 181.

¹⁴ В. Т. Пашуто., p. 356.

reikšmę kaip raiteliai: didieji kunigaikščiai galėdavo siūsti į žygius dešimtis tūkstančių pašauktųjų valstiečių¹⁵. Tačiau karo-istorinėse dainose, ypač senesnėse, kalbama tik apie raitelius. Tai didele dalimi nulėmė tradicinis raitelio vaizdas, iš seno sutinkamas lietuvių dainose, pavyzdžiui, vestuvių dainose bernelis vyksta pas mergelę raitas, jaunojo pulkas joja pas nuotaką. Žinoma, raitelių vaizdavimui karo-istorinėse dainose, be abejo, turėjo reikšmės ir kai kurie realaus gyvenimo faktai: kariuomenėje raiteliai imponavo geresniais ginklais ir drabužiais, negu pėstininkai, šauniu žirgu¹⁶, akivaizdesnis buvo jų narsumas mūšio lauke, ir tuo jie geriausiai atitiko liaudies susikurtą kareivio idealą.

Visuotinio bajorų šaukimo ryškiausius atgarsius turime dainoje „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, kurios dalyje variantų kalbama apie bajorų jojimą į karą: „Visi bajorai žirgus balnoja, aštrina šobles, į Rygą joja“ (JcR, p. 134), „Jaunas bajoras į vainą joja, į vainą joja, žirgus balnoja“ (LLK), „Visi bajorai į Rygą jojo, mūsų brolelį drauge viliojo“ (JLD t. III, 17, Brugm 101, JnMD 18, SLB 2, LLK 37), „Visi bajorai į lenkus jojo, mūsų brolelį drauge viliojo“ (SLB 1), „Kiti bajorai į krygę jojo, o mūsų niekam nėra išjoti“ (KIPLD 504) ir t. t. Čia vaizduojamas vykimas į karą su savo drabužiais, ginklais ir arkliu, taip būdingas visuotiniam bajorų šaukimui:

Viena sesutė brolelį rengė,
Brolelį rengė, kardelį šveitė;
Antra sesutė žirgą balnojo,
Žirgą balnojo ir kamanajojo.

BsOD CVIII

Tuose variantuose, kur neminimas visuotinis bajorų šaukimas, atspindi vėlesnės kariuomenės organizacijos formos — rekrutų ėmimas, o taip pat su prievarta susijusi vėlesnių laikų Prūsijos karinė prievolė.

Atjojo ponas, ponas ir vaitas,
Ponas ir vaitas in karą ragint.

BsOD CXXI

Atjo' pons oberleitmons,
Pasteliavo į krygą jot.

BzLF 10

O dar vėlesniais laikais, kai rekrutai nebebuvo irami, kai liaudyje vis labiau dilo jų prisiminimas, kito ir pati dainos pradžia: „Trijų seselių jaunas brolelis rengias išjoti į didį karą“ (LLK). Tuo būdu, visuotinio bajorų šaukimo atspindžiai taip pat paremia išvadą, kad daina „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“ atsiradusi kovų prieš kryžiuočius laikais.

Kitose karo-istorinėse dainose tokio tiesioginio visuotinio bajorų šaukimo atspindžių nėra, tačiau lyrinis herojus raitelis vaizduojamas daugelyje karo sutartinių, dainų „Aušta aušrelė“, „Parsišydinsiu gromatėlę“ atskiruose variantuose. Konkretesnių kurio nors istorinio laikotarpio kariuomenės organizacijos atspindžių čia nėra. Jų nėra ir didelėje dalyje karo-istorinių dainų. Vis dėlto aiškiai matyti, kad kai kuriose iš jų raitelio vaizdavimas likęs vien iš tradicijos, Dainoje „Treji gaideliai giedojo“ atspindi vykimas į prūsų kariuomenę — XVIII—XIX amžiais reguliarią, valstybės aprūpinamą armiją, kur „duos karalius drabužius, į baltas rankas kardužius“, kur ir būsimam kareiviui teks tarnauti pės-

¹⁵ B. T. Пашуро..., стр. 356.

¹⁶ Stefan M. Kuczyński, Wielka wojna z zakonem krzyżackim w latach 1409—1411, Warszawa, 1955, str. 199—200.

tininku, nes nuo XVIII a. pagrindinis vaidmuo Europos armijose atitenka pėstininkams¹⁷. Tačiau ir dabar vaizduojamas jo išjojimas.

Triskart gaidūžis giedojo,
Triskart mamužė žadino:
„Kelk kelk, sūnyti,
Miels raitelyti,
Reiks tav į karą jotil“
KIPLD 490

Gieda gaideliai, ryliuoja,
Brolis žirgelį balnoja,
Jis balnodamas, kamanodamas
Su žirgeliu kalbėjo.
BsOD XXXIV (Pabraukta mūsų.—D. K.)

Tik retais atvejais lyrinis herojus išeina į kariuomenę, o ne išjoja:

Aš, per kiemelį eidamas,
Kieno vartužius verdamas,
Stai ir pamačiau
Savo mergytę
Klėtužėj tarp skrynaičių.
KIPLD 492 (Pabraukta mūsų.—D. K.)

Tuo būdu, tradicinis raitelio vaizdas karo-istorinėse dainose išlieka gana ilgai. Lyrinis herojus raitelis sutinkamas net rekrutų dainose (BsOD XXXVIII, CCLXXXVI).

Vėlesnėse karo-istorinėse dainose gana ryškūs rekrutų ėmimo atspindžiai. Tarnavimas carinėje armijoje, kurioje, anot Lenino, viešpatavo „šlykščiausio beteisiškumo dvasia“, kuriai buvo būdingas „visiškas karrevio iš valstiečių arba darbininkų bejėgiškumas, žmogaus savigarbos mindžiojimas, prievartavimas, mušimas, mušimas ir mušimas“¹⁸, paliko gana ryškius pėdsakus dainose. Panaši buvo ir Prūsijos armija. Tiek Lietuvos, tiek Rytų Prūsijos rekrutų dainose ryškūs rekrutų gaudymo, varymo ir išvežimo, jų buities vaizdai, paimti iš realios tikrovės. Skirtin-gai negu senosiose dainose, čia akcentuojamas tarnavimas karaliui, buvimas „karaliaus žalnieriū“. Gaudymas vaizduojamas palyginti smul-kiai (NiS JLD 513, 346, 784).

Mes susitikom
Vyrų pulkelį
Ant kelio kryžkelėlio:

Vienas nešė
Sukrias virveles,
Antras rankoj pantelius.

Vienas rišo
Mano rankeles,
Antras dėjo ant kojų pančius.

JLD 346

Kartais pabrėžiama ir tai, kad gaudo saviškiai, matyt, virtę gaudy-tojais prievarta: „verkia brolaičiai imami, verkia ir vyrai rišdami“ (JLD 1067).

Apdainuojamas rekrutų kaustymas grandinėmis, „kaladės prisegi-mas“, kalinimas, sunkus atsisveikinimas su artimaisiais, varymas ar vė-žimas į „svetimą šalelę“, „į Maskoliaus žemele“ ir pan. (LLK 37, JLD 784, 1162, 1537).

¹⁷ Emanuel Rostworowski, Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji poli-tycznej przed sejmem czteroletnim, Warszawa, 1957, str. 12.

¹⁸ Žr. V. I. Leninas, Raštai, t. 4, Vilnius, 1951, p. 381.

Rekrutų dainoms būdingas socialinis aštrumas, supratimas, kad ši našta krinta vien ant liaudies pečių, išryškinamas dvarė vaidmuo rekrutų gaudyme, akcentuojamas turtingųjų galėjimas išsipirkti:

— Paverbuosim siratas,—
Nebus nieko klapatos,
Verbuosime bagočius —
Bagočiai jie išsipirks:
Pils bagočius šimtelius
Ir išvaduos sūnelius.

JLD 1120

Daugelyje rekrutų dainų labai ryškūs kareivių plakimo vaizdai. Rekrutas temato vien mušimą, nuo kurio „žemė drebėjo“, „iš rankų kojelių kraujas tekėjo“ (LLK), „krinta ašaros kruvinos iš akių“ (JLD 1537). Šios dainos dvelkia liaudies kančiomis, jos kupinos sielvarto ir ašarų, sunkių atodūsių, kad geriau gulėti „akmens vietelėj“ ar „nardyti su žuvatėm, tom žaliomsiom lydekātėm“, negu „būti žalnierieliu“. (Užrašyta Šakynos apyl., 1959 m.).

Rekrutų dainose konkrečių istorinės tikrovės atspindžių žymiai daugiau. Joms būdingas polinkis į realistinį vaizdavimą: nuosekliai, kartais net detališkai piešiami pagrindiniai ėmimo į rekrutus momentai, karinės tarnybos sunkumai, stengiamasi tiksliai nusakyti veiksmo vieta ir laikas. Visa tai jungiama su lyriniais rekruto skundo prasiveržimais. Tikrovės detales stengiamasi atrinkti, jomis siekiama sukurti apibendrinantį tarNAVIMO rekrutuose vaizdą („Jau kad mes buvom trys brasutėliai“, „Vai, ant kalno putinėlis augo“, „Išlauž' dureles“ ir kt.). Ten, kur tas atrinkimas nepakankamas, dainos virsta kiek monotoniškais, išžėstais pasakojimais („Nelaimingi mes bernėliai“, „Penki broleliai žalioje lankoje“). Dėl naujo dainų santykio su tikrove pačios kariuomenės organizacijos atspindžiai čia konkretesni ir ryškesni, negu kitose karo-istorinėse dainose.

Taigi atskirų epochų kariuomenės organizacijos atspindžiai karo-istorinėse dainose, kad ir nelabai gausūs, išskyrus rekrutų dainas, paimti neatsietai nuo viso dainos turinio, padeda nušviesti jos atsiradimą ir tolesnio gyvavimo kelią. Panašus vaidmuo karo-istorinėse dainose tenka istoriniams ir geografiniams vardams.

Kalbant apie istorinių ir geografinių vardų reikšmę karo-istorinėse dainose, visų pirma nors prabėgomis tenka pažvelgti, kaip juos vertino ankstesni liaudies dainų skelbėjai ir aiškintojai. XIX a. pirmojoje pusėje, romantizmo poveikyje kilus domėjimuisi praeitimi, liaudies kūryba, kalba, liaudies daina taip pat buvo laikoma istorijos šaltiniu. L. Jucevičius, J. Kraševskis, S. Daukantas ir kiti teigė, kad kiekviena tauta savo istorinius įvykius, „saugomus dainose“, perduoda iš kartos į kartą. Atskirose dainose jie ieškojo istorinių įvykių pėdsakų. Vėlesniais laikais M. Biržiška knygoje „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos“ (1920) irgi laikosi panašios pažiūros, o istoriniai ir geografiniai vardai jam — vienintelis kriterijus, nustatant dainos kilmę. Šį požiūrį kritikavo dar B. Sruoga, nurodydamas, kad negalima, pasikliaujant dainoje minimais istoriniais vardais, daryti išvadą apie pačios dainos istoriškumą¹⁹, nes vieni vardai „mažą ką tesako apie dainos senumą, susikūrimą, evoliuciją“²⁰. Istorinių ir geografinių vardų reikšmės suabsoliutinimas, rėmimasis vien jais, nustatant dainų istoriškumą, vedė prie klaidingų išvadų. Todėl vien iš jų negalima spręsti apie vienos ar kitos dainos istoriškumą.

¹⁹ B. Sruoga, Dainų poetikos etiudai.—Kn. Paštai, t. VI, Vilnius, 1957, p. 110—117.

²⁰ Ten pat, p. 110.

Dainose „Jau ir atlėkė gulbių pulkėlis“, „Aušta aušrelė“, „Atlėkė juodas varnas“ minimi įvairūs vardai. Pavyzdžiui, dainoje „Jau ir atlėkė gulbių pulkėlis“ mūšio ir kareivio žuvimo vieta nusakoma tokiais vardais: Vilniaus laukelis (NiS 493, 494, BzLF 1), Vilniaus miestelis (SLB 1, LLK), Rygužė (JLD 1174), Rygos miestelis, Ryga (StDZ XXIV, JLD III, 17, Brugm. 101, LLK 37, SLB 2, JnMD 18, CLLM 194), Rygos laukelis (JcR 135), Prūsų šalė (LTDM 39), Varšuvėlė, Varšuvos miestas (NiS 491, 492, VirKD 4, DyD 5), Kircholmo miestelis, Kuršių žemė (BsOD II). Kartais vardai iškreipiami, darosi nebe aiški jų prasmė, pvz., kai kuriuose variantuose Charbinas paverstas Karbinėliu ar Kalbinėliu:

— Jūsų broliukas už Kalbinėlio
Mirksta kraujuose ant purvynėlio.

(Užraš. Gelvonų apyl.)

Pagal idėjinę prasmę, pagrindinės situacijos tipiškumą ši daina skir-
tina kovų prieš kryžiuočius epochai, tačiau įvairūs vardai bus patekę į dai-
ną ne vienu metu. Tai rodo ir kai kurių variantų, ypač mininčių Vilnių ir
Rygą, turinys. Vilniaus vardas, pasitaikantis tik viename kitame šios dai-
nos variante, galėjo būti užsilikęs dar iš kovų prieš kryžiuočius laikų, juo
labiau, kad Vilnius minimas daugiausia tose variantuose, kurie baigiasi
posmu apie saulės gedėjimą (Saulutė tarė nusileisdama: „Aš jums padė-
siu brolio gedėti“), itin pabrėžiančiu kareivio žuvimo prasmę. Anuo metu
Vilnius, tapęs Lietuvos sostine, o kartu ekonominio, politinio ir kultūrinio
gyvenimo centru, buvo kruvinų mūšių vieta: pavyzdžiui, XIV amžiuje
kryžiuočiai ir kalavijuočiai jį puolė kelis kartus (1334, 1365, 1377 m. ir
t. t.)²¹. Būdamas prekybos kelių susikirtimo vieta, Vilnius turėjo patogias
pozicijas gintis ir organizuoti krašto gynimui nuo ordino puldinėjimų²².
Vilniaus vardas liaudyje turėjo būti populiarus ir galėjo patekti į dainą
anais senaisiais kovų laikais.

Tas pat pasakytina apie Vilniaus vardą karo sutartinėse, vaizduojan-
čiose kareivio žuvimą. Jose Vilnius minimas labai dažnai, nusakant karei-
vio žuvimo vietą arba kalbant apie jo išvykimą:

— Aš josiu, sesela,
Tutū tata,
Į Vilniaus miestelį,
Tuta tata.

Į Vilniaus miestelį,
Tutū tata,
In didžių vainelį,
Tuta tata.

SIS 1260

Kiti vardai, kaip Ryga, Kircholmas, galėjo atsirasti dainoje „Jau ir
atlėkė gulbių pulkėlis“ XVII a. pradžioje, karų su švedais metu. Kir-
cholmas — kalnas su mūrine bažnyčia dešiniajame Dauguvos krante netoli
Rygos: čia 1605 metais susikovė švedai su lietuvių-lenkų kariuomene,
kuriai vadovavo J. Katkevičius, turėjęs nemažą autoritetą liaudyje.
Pergalė buvo tikrai neeilinė, nes pusalkanė, dėl neišmokėtų algų maištau-
janti lietuvių-lenkų kariuomenė įveikė žymiai gausesnę ir geriau aprū-
pintą švedų kariuomenę²³. Tuo laimėjimu, stebinusiu net Europos valdo-

²¹ Lietuvos TSR istorija, t. I, Vilnius, 1957, p. 93, 116.

²² Ten pat, p. 85.

²³ Tadeusz Korzon, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, t. II, Lwów—
Warszawa—Kraków, 1923, str. 143—147.

vus, negalėjo nesistebėti ir liaudis. O, veikiant naujiems įspūdžiams, Rygos ir Kircholmo vardai galėjo patekti į dainas. Tai patvirtina dainos „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“ šiuos vardus išsaugojusių variantų savitos turinio detalės: pabrėžiama, kad lyrinis herojus žuvo, kovodamas svetimoje šalyje, parodęs didelį narsumą:

— Aš jį palikau Rygos miestely,
Rygos miestely, svečioj šalelė.
Užvajavojo Rygos miestelį
Ir iškapojo didį vaiskelį.

StDZ XXIV (Pabraukta mūsų.— D. K.)

Aš jį palikau Kircholmo miestelyj,
Kuršių miestely, svetimoj šalelėj.
Užvajavojom Kuršių žemaitę,
Ir iškapojom didę karaitę.

BsOD II (Pabraukta mūsų.— D. K.)

Istorinis vardas, siejamas su atitinkama, tegu ir labai bendrai nusakytą situacija, jau leidžia daryti išvadas apie dainoje minimus istorinius įvykius.

Rygos vardas pasitaiko ir sutartinėse, vaizduojant išvykimą į karą (SIS 1234a—1237b).

Sustoja, sustoja,
Braliukų pulkelis sustoja.
Ryga, rygužėla,
Kiena gražias mergelas?

Nukirta, nukirta,
Braliukam galvelas nukirta.
Ryga rygužėla,
Kiena gražias mergelas?

Paplūda, paplūda,
Braliukų kraujelis paplūda.
Ryga, rygužėla,
Kiena gražias mergelas?

SIS 1235 (Pabraukta mūsų.— D. K.)

Pastarosiose apdainuojamas ne tik kareivio išvykimas, bet ir lakoniškai apmetamas mūšio lauko vaizdas. Nors jis poetizuotas, tačiau čia labiau, negu sutartinėse ir dainose apie kareivio žuvimą, išryškintas naikinamasis karo pobūdis. Šiuo atžvilgiu jis artimas dainos „Atlėkė juodas varnas“ mūšio vaizdai. Rygos vardas, nuolat kartojamas priedainyje, organiškai su juo suaugęs, į sutartinę pateko kaip konkrečių istorinių įvykių, gal būt, kaip aukščiau minėtų karų su švedais atgarsis.

Kitų vardų, minimų karo-istorinėse dainose (Varšuvos miestas, Prūsų šalelė ir kt.), ryšį su istoriniais įvykiais nustatyti sunku. Jų patekimas į dainą galėjo būti visiškai atsitiktinis, kaip dainos kūrėjams žinomų vietovių išvardijimas, bet galėjo atsirasti ir kokių nors istorinių įvykių įtakoje. Šių vardų konkreti istorinė prasmė neaiški. Sunku nustatyti ir dainoje „Aušta aušrelė“ minimo Raudonės vardo istoriškumą:

Jei neparjosiu,
Karaliūm patapsiu,
Aš Raudonę
Vajavosiu!

Raudonės pilis
Gražiai mūravota,
Ašarėlėmis
Išmazgota.

JLD 1145

A. Juškos dainų rinkinyje nurodoma, jog dainoje minimas didelis lietuvių mūšis su kryžiuočiais netoli Raudonės²⁴. Tačiau nei dainos pagrindinė situacija, nei atskiros detalės, nei pats Raudonės vardas neteikia medžiagos šiam teiginiui pagrįsti. Kituose tos pat dainos variantuose vietoj Raudonės randame kitokius vardus²⁵. Todėl sunku pasakyti, ar Raudonės vardas pateko į dainą kaip kovų prieš kryžiuočius atspindys, ar dėl to, kad Raudonės pilis buvo dainininkui žinoma kaip netoli esanti. (Daina užrašyta Veliuonos apyl.)

Dainoje „Atlėkė juodas varnas“ minimi vardai Kisrynas (PKID 49), Kastrynas (NsLV 23, TD, III 487), Stetynas, Kesterynas (Lesk. 60, KIPLD 501), Berlynas, Kisterynas (KIPLD 496, NsLV 72) rodo mūšio ties Kurnersdorfu atgarsius, kai prūsų armija buvo sumušta rusų (1759 m.), tačiau daina galėjo būti sukurta ir anksčiau, nes yra jos variantų, neturinčių jokių mūšio vietos nurodymų (RzD 47, NsLV 24, BsOD LXXIII).

Senosiose karo-istorinėse dainose sutinkami vardai patys vieni neišdžia daryti išvadų apie dainos kilmę. Kartais dainininkai palyginti lengvai juos keičia ir mėgsta grupuoti skirtingus vardus („Vilniaus miestelis, Rygos laukelis“ — NiS 495, „Vilniaus mieste, Varšuvėlėj“ — NiS 511). Dažnai minimas vardas turi ne konkrečią istorinę prasmę, bet juo nusakomas tolimas, pavyzdžiui, dainoje „Rytoj iškeliausim į vengrųjį žemę“ minima „vengrųjį žemę“, „vengrų žemelė“.

Išvados apie tos ar kitos dainos istoriškumą padarytos, remiantis vien karo-istorinėse dainose sutinkamais vardais, nesusejant jų su dainos idėjinė-mėnėne visuma, negali turėti kokios nors objektyvios mokslinės vertės. Buržuaziniiais laikais buvo daug ginčijamasi dėl dzūkų dainų, minčių Sarūno vardą (KrvD 4, 116, 117, 119, 254, 324, 325, 329), istoriškumo. Tačiau ginčai neišsprendė šio klausimo, iš jų nepaaiškėjo, ar Sarūno, tariamo legendarinio Lietuvos kunigaikščio, vardą tos dainos atsi-nešė iš gilios senovės, pačios būdamos labai senos, ar tas vardas atsirado vėliau. Būdinga tai, kad per visą ginčą tebuvo kreipiamas dėmesys vien į dainų pateikėjus, į tai, kiek Sarūno vardas žinomas liaudžiai. Tuo tarpu nebuvo pasižiūrėta, ar būdingas liaudies senajai, istorinei poezijai pačių dainų turinys ir koks Sarūno vardo ryšys su juo. Pažvelgus į patį dainų turinį, šio vardo problema darosi aiškesnė.

Jei dainos, mininės Sarūno vardą, yra atėjusios iš žilos senovės, tai jos savo idėjinėmis-mėnėmis ypatingomis turėtų sietis su senosiomis karo-istorinėmis dainomis, vaizduojančiomis kareivio žuvimą ir reiškiančiomis visos liaudies patriotinius idealus. Tuo tarpu V. Krėvės užrašytųjų dainų turinys rodo visai ką kita. Pirmiausia krinta į akis tam tikras šių dainų problematikos siaurumas — teliečiami kareivio ir jo mylimosios santykiai, kalbama apie bernelio išvykimą, apie mergelės sielvartą, jos našlitišką dalį ir pan. Veltui ieškosime čia kokių platesnių liaudies pergyvenimų, jos patriotinių nuotaikų apibendrinimų. Būtinė problematika būdinga vėlesnėms karo-istorinėms dainoms, o tai rodo, kad šios dzūkų dainos nėra senovinės. Tai patvirtina ir dainų siužeto nevientisumas. Kai kurios jų sudurstytos iš įvairių dainų motyvų: čia skamba ir atskirų karo-

²⁴ Lietuviškos dainos. Užrašė Antanas Juška, t. III, Vilnius, 1954, p. 70.

²⁵

Į krygą josiu,
Kareiviu pastosiu
Ir Ragainę vajavosiu

Ragainės mīestas
Gražiai brukavotas,
Ašarėlėmis išmazgotas!

Jei neparjosiu,
Kareiviu pastosiu,
Vilniaus mieste vajavosiu.

Vilniaus miestelis
Kūliais brukavotas,
Ašarėlėmis risavotas.

istorinių, ir našlaičių, ir meilės dainų, pagaliau liaudies baladžių motyvai. Aiškus šių dainų linkimas į vėlyvųjų dainų eilėdarą (KrvD 4, 116, 259, 325 ir kt.). Vadinasi, šios dainos nepasižymi nei senumu, nei išbaigtumu, todėl jos ne senojo liaudies epo liekana, bet vėlesnių karo-istorinių ir kitokių liaudies dainų motyvų samplaika. Todėl ir Šarūno vardas čia tegalėjo būti įneštas iš šalies, siekiant šias dainas „suistorinti“.

A. Sleicheris ir J. Basanavičius pateikia dainų tekstus, kuriuose minimas „Saronas karalius“²⁶, tačiau šis vardas sutinkamas visai kito pobūdžio dainose, be to, vargu ar jis turi ką bendra su Šarūno vardu.

Vėlesnėse, XVIII a. ir ypač XIX a. karo-istorinėse dainose, realistiškiau vaizduojančiose tikrovę, sutinkami vardai dažniau turi konkrečią, istorinę prasmę. Tokioms yra daugumas Napoleono karų laikotarpio dainų. Didžioji jų dalis, kaip rodo užrašymai, buvo dainuojamos Rytų Prūsijoje ir jai artimose Veliuonos, Ožkabalių apylinkėse, ir tik nedaugelis — kitose Lietuvos vietose. Vienos šių dainų nukreiptos prieš prancūzus, Napoleoną („Stov žalnieriai ant vaktos“ — NsLV 30, JLD 1084, BsOD CCXC, „Verbos rytą nedėlioj“ — JLD 1083, „O kad tie prancūzai“ — JLD 1095, „Lėkė gaidys per kelelį“ — JLD 1118, „Preisų karalius tur daug žalnierių“ — Lesk. 115, 116, „Prancūzas mandras“ — BsOD, CCLXIV, KIPLD 479, „Ei jūs sesers sesužėlės“ — KIPLD 467, „Vai lazdynai, lazdynai žaliasis“ CLLM 153), kitos aiškiai palaiko Napoleono pusę, antiprūsiskos („Kad prancūzai mašeravo“ — JLD 110, „Mes, berneliai nabagėliai, kur mes pasidėsime“ — BsOD XIII). Be to, šie istoriniai įvykiai paliko atgarsius dainose „Treji gaideliai giedojo“, „Augin tėvas du sūneliui“, „O kur tu trauksi, jaunas bernyti?“ ir kt. Minėtos dainose atsispindi kai kurie mūšiai su prancūzais, sunki kareivio padėtis šiame kare.

Dainą „Treji gaideliai giedojo“ su šiais istoriniais įvykiais sieja Bonaparto vardas, minimas viename kitame variante (StDZ XXVI, JLD 1167), ir Prūsijos sunkios padėties kare konstatavimas, kai kur minimi prancūzai.

Stovi karalius kraujuose,
O Bonapartas kraštuose.
Drausiai stovėkim ir nedrebėkim,
rasi mes pergalėsme.

StDZ XXVI

S. Stanevičius pirmąją posmo eilutę aiškina taip: „Yra tai Prūsų karalius, metuose 1807 prieš Bonapartą ir prancūzus kariaujantis“²⁷, o Rėza ją priskiria kiek vėlesniems karų prieš Napoleoną laikams²⁸. Šiame posme atsispindi sunki Prūsijos padėtis ir Napoleono pranašumas, todėl dainoje greičiausiai bus radęs atgarsį Prūsijos pralaimėjimas Napoleonui 1806 metais, kai per 19 dienų, gavusi lemiamą smūgį ties Jena, Prūsija buvo visiškai sutriuškinta.

Dainos „Verbos rytą nedėlioj“, „Šiandien esme be bėdos“ skirtos paivaizduoti konkretiems karų prieš Napoleoną įvykiams — ilgai apsupime laikyto Dancigo paėmimui (1813 m. gruodžio mėn.), kai jį užėmė rusų ir prūsų kariuomenės. Pirmojoje dainoje atsispindi miesto paėmimo sunkumai, prūsų patirti dideli nuostoliai šiame mūšyje. Jaučiamas glaudus dainos ryšys su vaizduojamais įvykiais, nors aiški nepakankama faktų

²⁶ A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, B. II, Prag, 1857, S. 90; J. Basanavičius, Lietuviškai-trakiškos studijos, Shenandoah, Pa., 1898, p. 61–62.

²⁷ StDZ, p. 115.

²⁸ Rzd, p. 333–334.

atranka, pasigendama platesnio meninio apibendrinimo, primityvoka pati forma.

Verbos rytą nedėlioj
Dievas prūsams padėjo,

E, e, e,
Dievas prūsams padėjo.

Sventa Ona mums padėjo,
Kad prancūzus pergalėjom.

Iš muškiety smarkiai pėrėm,
Su deiginiais širdis vėrėm.

Daugel bėdų apturėjom,
Kol į Danską mes įėjom.

Daug akmenų mes iššaudėm,
Kol į pilį įsilaužėm.

Lėkė galvos kaip kopūstai,
Bėgo kraujas kaip upelis.

O prancūzai kai pamatė,
Kaip ožiai barzdas pastatė.

Miesto vaikai buntauninkai
Apsiskundė pulkauninkui.

Pulkauninkas provą darė,
Pulkauninkas pečius traukė.

Iš tų vieną plakt pradėjo,
Kiti žiūrėt nenorėjo.

JLD 1083

Tiesa, geografiniai vardai ir čia nepasižymi pastovumu. Kituose variantuose vietoj Dansko turim „Frankreikį“, gal būt, dainą taikant vėlesniam Paryžiaus paėmimui (NsLV, 348 psl.), Vilnių (BsOD CCXC). Antrojoje dainoje apie miesto paėmimą kalbama bendresnėmis frazėmis:

Kad mes traukėm Dansko miestu,
Dansko mūrai padrebėjo.

Kad mes traukėm Dansko miestu,
Dansko ponai padrebėjo.

RzD 68

Iš apdainuojamų situacijų ir geografinių vardu nesunku nustatyti tų dainų ryšį su konkrečia, istorine tikrove.

Karų prieš Napoleoną laikotarpio dainose atsispindi rusų ir prūsų armijų žygis prieš prancūzus, pastarųjų pralaimėjimas, atskiri mūšiai. Čia išaukštinami prūsų armijos vadai, ypač generolas Bliucheris, pajuokiami prancūzai.

Kad Bliukerio būt nebuvus, būt nebuvus,
Prūsų žemė būt pražuvus, būt pražuvus.

Kad mes jojom per girelę, per girelę,
Susitikom Bonapartą, Bonapartą.

Susitikom Bonapartą, Bonapartą,
O tai tą baisųjį čertą.

Pats Bliukeris pirma jojo, pirma jojo,
Su prancūzu susipiovė, susipiovė.

JLD 1150

Kaip maskolius praded traukti,
Praded visi mūri griūti,
Praded visi mūri griūti.

O kaip prūsai atkeliavo,
Tie prancūzus išvajavo,
Tie prancūzus išvajavo.

Bertrui skaudžiai į pašonį,
Jurkis mušė Vartinburke
Bertrui skaudžiai į pašonį.

Kleistas sugavo į žaką
Tą bezlėpytį Vandamą,
Tą bezlėpytį Vandamą.

Bylas kišo ilgą kartį
Už Berlyno, kad prancūzai
Nosį triskart atsitrenktų.

O tėvs Blykeris, tas davė
Bonapartui į pakaušį,
Kad jis atsigint' užmiršo.

NsLV 30

Jorkas, Kleistas, Biulovas — prūsų armijos generolai, turęję susidūrimų su prancūzais 1813 metais; Bertrandas — prancūzų generolas, sumuštas ties Vartenburgu; Vandamas — sumuštas ties Kulmu ir paimtas į nelaisvę. Biulovas gynė Berlyną nuo prancūzų. Dainoje, kaip matome, visi įvykiai perteikti chronologine tvarka, neiškraipyti, nesupainioti istoriniai vardai, ir dėl jos istoriškumo abejoti netenka. Tai jau realistinis istorinės tikrovės vaizdavimas, nežinomas senajai karo-istorinei dainai. Netenka abejoti, kad ji buvo sukurta analogiškų vokiečių dainų, liaupsinusių Bliucherį, poveikyje. Tuo metu buvo populiarios vokiečių poetų T. Kernerio, E. M. Arnto, M. Senkendorfo, V. Haufa sukurtos tokio pobūdžio dainos²⁹, kurioms savo prasme, nuotaika, atskirais vaizdais artimos kai kurios, ypač Rytų Prūsijoje sukurtos, šio laikotarpio lietuvių karo-istorinės dainos.

Antiprūsiškų dainų daug mažiau. Jose konstatuojamas prūsų pralaimėjimas. Jos buvo sukurtos tuo metu, kai Napoleonas savo žygius vainikavo pergalėmis, tačiau konkrečios, istorinės situacijos čia silpnai teatsispindi, istorinių vardų nėra.

Kai prancūzai mušt pradėjo,
Visa žemė sudrebėjo,

Kai tie preisai bėgt pradėjo,
Visos tvoros subraškėjo.

JLD 1106

Šio laikotarpio dainose taip pat vaizduojama rusų kova prieš prancūzus, sutinkama 1812 m. Tėvynės karo atspindžių. Vardų čia nedaug, didesnio istorinio konkretumo taip pat nėra, pabrėžiama, kad lietuviai, carinės armijos kareiviai, drauge su rusais kariavo prieš Napoleoną.

Mūs brolelis į vainą išjojo,
E-ė-ė-ė, mūs brolelis į vainą išjojo.

Su maskoliais į glitą sustojo,
Su prancūzais vajavot pradėjo,
E-ė-ė-ė, su prancūzais vajavot pradėjo.

CLLM 15

Kai kuriose dainose akcentuojamas rusų narsumas šio karo metu:

Kapitonas pirma jojo,
Pirma jojo,

Su prancūzais susipiovė,
Susipiovė.

Linkia pūčkas, riktavoja,
Riktavoja,

O maskolis neatboja,
Neatboja.

NiS 500

Tuo būdu didelėje dalyje karo-istorinių dainų apie karus prieš Napoleoną istoriniai ir geografiniai vardai siejami su konkrečiomis istorinėmis situacijomis. Į įvykius žiūrima juose dalyvavusio žmogaus akimis, tačiau jaučiamas per mažas istorijos faktų atrinkimas, nepakankamas jų meninis apibendrinimas. Dainų forma primityvoka, jos nepaplitusios, ir tai suprantama: neatitrūkimas nuo konkretaus istorinio fakto, silpnas meninis apibendrinimas teikė joms aktualumo tik tol, kol liaudyje buvo gyvi apdainuojamų įvykių prisiminimai.

²⁹ Das deutsche Volkslied... von. G. Winter, Leipzig, 1906, S. 64.

Dažnai sutinkami geografiniai vardai dainose, vaizduojančiose sunkų kareivio, ypač tarnaujančio Prūsų armijoje, likimą, o taip pat rekrutų dainose. Variantuose tie vardai nevienodi. Pavyzdžiui, dainoje „Potsdamo miestely“ minimi vardai: Potsdamo miestelis (KIPLD 470), Potsdamėlis (KIPLD 471), Tilžės miestelis (PKID 642), Varšuvos miestelis (KIPLD 465), Klaipėdos miestelis (DvD 11), aukšti kalneliai netol Berlynėlio, atskiruose variantuose virtusio beržynėliu (LLK). Tai vardai miestų, kuriuose stovėdavo kariuomenė, kur ir Prūsijos lietuvis kareivis turėjo vargą vargti. Tų vardų nevienodumą bus nulėmusi skirtinga dainos kūrėjų gyvenimiška patirtis, sugebėjimas atsiminti vardus, pagaliau pati dainų sukūrimo vieta (dauguma dainos „Potsdamo miestely“ variantų užrašyta Rytų Prūsijoje, todėl čia ir minimi daugiausia Prūsijos vietovardžiai). Dėl tų pačių priežasčių didelis vietovardžių įvairumas ir rekrutų dainose. Beveik visada jose nurodoma vieta, kur buvo varomi dainininko apylinkės rekrutai. Siaurės rytų Lietuvos dainose minimi Šiaulių, Biržų miestai (NiS 504, 508), Zemaičių—Telšių, Kretingos (LLK, JnMD 14), Veliuonos apylinkės — Tilžė, Gumbinė, Goldapė, Berlynas, kartais Naumiestis (JLD 223, 1115, 1165, 1537) ir pan. Visuose šiuose miestuose yra buvusios rekrutų priėmimo komisijos. Tačiau kartais minimi vardai miestų, esančių toli nuo dainininko gyvenamos vietos, pavyzdžiui, Rytų Prūsijos ir kupiškėnų dainose minima Varšuva (KIPLD 502, VirKD 136).

Rekrutų dainose, o taip pat sutartinėse pasitaiko vardų, susijusių su rusų-turkų karais: vieta, kur nujojo brolelis, kur jį atvaro arba atveža, kur jis žūva, yra „Turecka žemelė“ (STr LXXXIV), „Turkijos miestelis“ (JLD 1119), „Turkų rubežius“ (DvD 21), „Turkelio žemelė“ (SIS 1214). Kartais Turkijos vardas suplakamas su vietiniais vardais: „Ir atvarė in Turcijų, in tų pacių Kalvarijų“ (KrvD 334, 335, STr DLXXXV). Šie vardai, nors ir nesusieti su konkrečiomis istorinėmis situacijomis, traktuotini kaip tolimas rusų-turkų karų atspindys.

Vardų, sutinkamų vėlesnėse karo-istorinėse dainose, taip pat negalima imti atsietai nuo dainos idėjinės-meninės visumos, nuo tų istorinių aplinkybių, kuriose daina atsirado. Pavyzdžiui, knygoje „Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos“ žinoma rekrutų daina „Penki broleliai žalioje lankoj“ dėl joje minimo kryžiuočių vardo laikoma atėjusia iš kovų prieš kryžiuočius gadinės: „Įdėmus yra kryžiuočių paminėjimas brolelių dainoje, kuri XVIII a. virto rekrutų daina“³⁰. Tam pačiam laikotarpiui čia priskirta L. Jucevičiaus pateikiama daina „Trys žirgeliai“³¹, kurioje yra eilutė „ant kryžiuokų jojau“. Juc. pastebi, jog tai esanti „starożytna piosenka“. Šį kartą nekeliame dėl jos jokio abejojimo, nes tos kariškos dainos atmainų (be kryžiuočių), paprastai prasidedančių žodžiais „užaugino mane motinėle“, bet tą temą „aš turėjau tris žirgelius“ išlaikančių, turime dainų literatūroje“³². Tačiau savo idėjine prasme, pagrindinėmis situacijomis, pagaliau poetinėmis priemonėmis šios dainos iš pagrindų skiriasi nuo senųjų karo-istorinių dainų „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, „Aušta aušrelė“, kuriose iš tikrųjų rado atgarsį lietuvių tautos kova prieš kryžiuočius. Būdinga ir tai, kad senosiose karo-istorinėse dainose priešas niekada konkrečiai nenusakomas. Kryžiuočių vardas tose palyginti vėlyvose dainose minimas, siekiant dirbtiniu būdu suteikti tam tikrą istorinį koloritą. Taip kryžiuočių vardas bus atsiradęs ir 1927 metais Rytų Lietuvoje užrašytoje dainoje „Kelkis, kelkis, mielas broliukėli“³³.

³⁰ Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, Vilnius, 1920, p. 23.

³¹ L. A. Jucevičius, Raštai, Vilnius, 1959, p. 132.

³² Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, p. 21.

³³ Lietuvių tautosakos rinktinė, Vilnius, 1954, p. 516.

Tikrovės vaizdavimas karo-istorinėse dainose savotiškas, būdingas ikirealistiniam menui³⁴. Kaip minėta, didžioji jų dalis neatspindi konkrečių istorinių įvykių ir situacijų, nemėgina jų aiškinti, o žiūri, kiek karas pasireiškė valstiečio aplinkoje. Jų kuriamas tikrovės paveikslas poetiškas, suidealintas, be individualizuotų charakterių, be ryškesnio veikėjų aplinkos vaizdo. Idealizacija karo-istorinėse dainose iškyla kaip pagrindinė meninio apibendrinimo priemonė. Poetizuotais paveikslais dainų kūrėjai išreiškė savo siekimus ir lūkesčius, svajones apie geresnį gyvenimą priešpastatydami sunkiai dabarčiai, išaukštinami patį liaudies žmogų, išryškindami jo fizinį ir dvasinį grožį, jo patriotizmą, smerkė feodalinius karus, nešančius liaudžiai mirtį ir kančias. Toji idealizacija remiasi konkrečia valstiečio aplinkos medžiaga, jo pasaulėjauta. Nepaisant poetizacijos, glaudus karo-istorinių dainų ryšys su tikrove apsprendė kai kurių visuomeninio gyvenimo reiškinių atspindžius jose. Šios, nors ir nežymios, istorinės realijos, organiškai suaugusios su turiniu, įneša daugiau aiškumo į karo-istorinių dainų kilmės, jų istorinio kelio nušvietimą.

Vėlesnėse, XVIII—XIX a., karo-istorinėse dainose ima ryškėti realistinio tikrovės vaizdavimo tendencijos, pasireiškusios konkrečių istorinių įvykių bei situacijų, kareivio buities reiškinių fiksavimu, mėginant individualizuoti. Tačiau dainų kūrėjai dėl paties metodo naujumo, neįprastumo liaudies dainoms ne visada sugeba atrinkti ir grupuoti medžiagą, suteikti jai pilnakrauję meninę formą. Toks tikrovės meninio apibendrinimo priemonių kitimas — dėsningas ne tik karo-istorinių, bet ir visų liaudies dainų istorinio kelio momentas.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas,
Lietuvių literatūros katedra

Įteikta
1962 m. spalio mėn.

SANTRUMPOS

BsOD	Basanavičius J., Ožkabalių dainos, t. I—II, Shenandoah, Pa., 1902.
BzLF	Bezenberger A., Litauische Forschungen, Göttingen, 1882.
CLLM	Ciurlionytė J., Lietuvių liaudies melodijos, Tautosakos darbai, t. V.
DvD	Dovydaitis J., Dainos, Kaunas, 1931.
GKr	Gimtasai kraštas.
JcR	Jucevičius L. A., Raštai, Vilnius, 1959.
JLD	Jučkévičė A. ir J., Lietuviškos dąjnos, leid. I, kn. I—III, Kazanė, 1880—1882; leid. II, kn. I—III, Vilnius, 1954.
JnMD	Janulaitis A. Malavėnų dainos.—Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft, B. IV, H. XXIII, 1898, S. 433—459.
KIPLD	Kalvaitis V., Prusijos Lietuvių Dainos, Tilžė, 1905.
KPLL	Kolberg O., Piešni ludu litewskiego, Kraków, 1879.
KrvD	Krėvė-Mjckevičius V., Dainavos krašto liaudies dainos, Kaunas, 1924.
Lesk.	Leskien A. und Brugmann K., Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, Strassburg, 1892.
Brugm. }	Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Lietuvių literatūros katedros tautosakos rinkiniai (rankraščiai).
LLK	
LTDM	Lietuvių tautinių dainų melodijos, kn. I, Kaunas, 1927.
NiS	Niemi A. R. ir Sabaliauskas A., Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje, 1912.
NsLV	Nesselmann G. H. F., Litauische Volkslieder, Berlin, 1853.
PKID	Pakalniškis J., (Bruožis A.), Klaipėdiškių dainos, Vilnius, 1908.
RzD	Rėza L., Dainos, leid. III, d. I—II, Kaunas, 1935, 1937; leid. IV, Lietuvių liaudies dainos, t. I, Vilnius, 1958.
SIS	Slaviūnas Z., Sutartinės, t. I—III, Vilnius, 1958—1959.
StDZ	Stanevičius, Dainos Zemaičių, leid. I, Vilnius, 1829; ir leid. II, 1954.
SLB	Simtas liaudies baladžių, Kaunas, 1941.
Str	Simtakojis J., Trakiečių dzūkų dainos, Shenandoah, Pa., 1899.
VirKD	Vireliūnas A., Kupiškėnų dainos.—Tauta ir žodis, t. III.
Vit.	Voitėris E., Lietuviška chrestomatija, 1904.

³⁴ Зг. В. Днепров, Проблемы реализма, Ленинград, 1961.

ЛИТОВСКИЕ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕСНИ И ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ

Д. КРИШТОПАЙТЕ

Резюме

Данная статья является отделом из диссертационной работы «Литовские военно-исторические песни эпохи феодализма». В статье рассматривается, как освещается действительность в литовских военно-исторических песнях. Делается вывод, что большинство их не отражает конкретных исторических событий и ситуаций, не пытается их объяснить, а рассматривается влияние войны на крестьян. Создаваемый в песнях образ действительности поэтически приукрашен, идеализирован, без индивидуализированных характеров и яркого изображения среды. Идеализация в этих песнях — основное средство художественного обобщения действительности. В идеализированных образах здесь выражены стремления народа, вера его в лучшее будущее, патриотические идеалы, возвеличен человек из народа, отрицаются феодальные войны, несущие народу только страдания. Но эта идеализация опирается на конкретную жизненную основу, на крестьянский быт, на их мировоззрение. Тесная связь военно-исторических песен с действительностью обусловила отражение в них отдельных явлений общественной жизни: социальных отношений, некоторых форм военной организации, отдельных исторических и географических наименований. Эти, хотя и незначительные, исторические реалии, плотно вращаясь в идейно-художественное содержание песен, помогают объяснить их генезис и путь исторического развития.

В более поздних, XVIII—XIX веков, военно-исторических песнях выявляются все более реалистические тенденции отображения действительности. При помощи типизации и индивидуализации они начинают изображать конкретные исторические события и быт солдата. Такое изменение приемов художественного обобщения действительности свойственно не только военно-историческому, но и другим жанрам литовских народных песен.
